

Александар ГУЛЕВСКИ
Независен истражувач – Битола, Македонија
gulevski.aleksandar@gmail.com

МИХАИЛ ГЛИКА, НЕОФИТ ЗАТВОРНИК И СИГНАТУРАТА О МЕЛНСМОС ВО ЦРКВАТА СВ. НИКОЛА ВО МАНАСТИР

Клучни зборови: О МЕЛНСМОС, Михаил Глика, Неофит Затворник, литургија, агнец, иконографија, Литургиска служба на архијереите.

Апстракт: Во црквата Св. Никола во Манастир (1271), во олтарската апсидална композиција Литургиска служба на архијереите, за првпат во византискиот живопис е внесена сигнатурата О МЕЛНСМОС. Оваа сигнатура во Манастир, најверојатно се јавува како ликовна рефлексija на учењето на Михаил Глика од крајот на XII век за физичките својства на Христовото евхаристиско тело, дали е тоа пропадливо или непропадливо во текот на литургијата и дали учесниците во литургијата се причестуваат со целиот Христос или само со дел од него. Во тој контекст е напишан и памфлетот на кипарскиот подвижник Неофит Затворник, современик на Глика, кој исто така ја обработува темата за пропадливоста и непропадливоста на Христовото тело во евхаристијата. Појавата на Христос Дете и сигнатурата О МЕЛНСМОС, како иконографски детали во композицијата Литургиска служба на архијереите, можат да се набљудуваат токму низ призмата на овие теолошки спорови, но и како желба со сигнатурата О МЕЛНСМОС да се означи конкретен момент од литургискиот чин, имено, раздробувањето на агнецот.

Континуитетот на комненскиот ликовен израз, вкоренет во Македонија во XII век, се следи и во текот на XIII век, што особено е забележливо во живописот на црквата Св. Никола во Манастир (1271), завештание на господинот Јоаникиј, во монаштвото Акакиј.¹

¹ D. Koco et P. Miljković-Peppek, La basilique de St. Nikolas en village Manastir dans la région de Moriovo, Actes du Xe Congrès International des Études Byzantines, Istanbul 1958, 138-140; Д. Коцо и П. Миљковиќ-Пепек, Манастир, Скопје 1958, 37-97; S. E. J. Gerstel,

Сликарите на храмот, ангажирани од законот Јован, референдар на Охридската архиепископија, оствариле дело во кое се манифестирани различни стилско-ликовни тенденции, одразувајќи ги разновидните уметнички разбирања, присутни во живописот во Македонија во втората половина на XII век. Иако иконографската конфигурација на илустрациите не донесува забележителни новини во изведбата на композициите и ликовите, живописот во црквата во Манастир е клучниот споменик кој ги поврзува XII и XIII век и го овозможува следењето на рецидивите од минатото, вклопени во живописната панорама на стилови од втората половина на XIII век.²

Во тој контекст може да се разгледува и олтарската апсидална композиција Литургиска служба на архијереите во оваа црква. Претходно ликовно вообличена во црквата Св. Ѓорѓи во Курбиново (1191), оваа композиција во Манастир има веќе дефинирана и позната иконографска концепција. Меѓутоа, за византиското сликарство таа е исклучително значајна од еден друг аспект, а тоа е првото, колку што е досега познато, појавување на натписот О МЕЛНСМОС како нејзина сигнатура.³

Терминот $\acute{\omicron}$ $\mu\epsilon\lambda\iota\sigma\mu\acute{\omicron}\varsigma$ ($\acute{\omicron}$ $\mu\epsilon\lambda\iota\zeta\omega$, раздробување, прекршување), подразбирал ритуал на прекршување на осветениот леб пред причестувањето на свештенослужителите.⁴ За првпат спомнат во Новиот завет, овој ритуал брзо станал синоним

Beholding the Sacred Mysteries, Programs of the Byzantine Sanctuary, Seattle & London 1999, 43-44.

² С. Коруновски и Е. Димитрова, *Византиска Македонија*, Скопје 2006, 140-142.

³ S. E. J. Gerstel, нав. дело, 43.

⁴ G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961, 841.

за евхаристија.⁵ До крајот на IV век бил разделен на „прекршување“ и „причестување“, а потоа прекршувањето практично се извршувало само заради причестувањето.

Прекршувањето на лебот (ή κλάσις τοῦ ἄρτου) првобитно го симболизираше учеството на сите во едниот, осветен леб, како симбол на единството на соборот (црквата), каде што се извршувало прекршувањето. Колку бил важен чинот на прекршувањето доволно говори податокот што самата евхаристиска служба уште во апостолските времиња била нарекувана Прекршување на лебот.⁶ Вклучен во литургиското богослужење многу рано, овој чин во црковното предание бил разбираан, пред сè, како литургиско потсетување на сакраменталниот чин од Тајната вечера, кога Христос го зел лебот во своите раце, го прекршил и им го дал на своите ученици велејќи: „Земете јадејте, ова е моето тело, кое се крши за вас. Правете го ова за мој спомен“.⁷

Од VI век, симболиката на прекршувањето била префрлена врз страдањето, така што на принесениот леб се гледало како на жртвуваното Христово тело. Од XII век, формулата „агнец божји“ почнала да го придружува прекршувањето, а веќе од XIII век, терминот ὁ μελισμός почнал да преовладува во литургијата. Интересно е да се забележи дека овој термин се појавил најпрвин во живописот, како сигнатура на илустрацијата на Христос Дете кое лежи на дискос и чека да биде раздробено, а дури потоа бил внесен како термин во литургискиот текст.⁸

Византиската литургија пред причестувањето на свештениците предвидувала раздробување на светиот леб. Поврзано и обредно и симболички за подготовката на агнецот на проскомидија, кога свештеникот откако ќе ја извадел четвртестата средина од агнецот го превртувал светиот леб со крстот/печатот кон дискосот и го сечел крстовидно до корката, раздробувањето прет-

1. Мелизмоз, Св. Никола, Мелник (1204-1207)

ставувало исклучително важен дел од литургијата.⁹

Благодарение на описот од XV век што ни го дал св. Симеон Солунски, дознаваме на кој начин било извршувано раздробувањето на агнецот во византиската литургија. Имено, откако со двете раце ќе го кренел евхаристискиот леб, архијерејот го раздробувал на четири дела и деловите во вид на крст ги ставал врз дискосот. Раздробувајќи го на овој начин агнецот, тој симболично го претставувал Христовото распнување на крстот. Земајќи ја потоа честичката на која пишувало ИС, со неа над путирот правел знак на крст и ја ставал во путирот, со што го правел таинственото соединување. Во путирот била долевана топла вода, како сведоштво дека телото на Христос и по одделувањето на неговиот дух, иако мртво, сепак било животворно, зашто божеството ипостасно соединето со него не го оставило. Топлата вода го имала и следново значење. Поради својата топлина, таа имала и животворно начело, а се налевала во чашата за да може во мигот на причестувањето да се

⁵ Дела 2: 43.

⁶ К. Керн, *Евхаристия*, Париж 1947, 304-305; Дела 2: 42.

⁷ Мт. 26: 26; Мк. 14: 22; Лк. 22: 19; 1 Кор. 11: 24.

⁸ R. Taft, *Fraction (Melismos)*, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, 802; R. Pothier et C. Aubin, *La fraction du pain et sa signification*, *La Maison-Dieu*, 209, Paris 1997/1, 61-78.

⁹ А. Петровский, *Древний акт приношения вещества для таинства евхаристии и последование проскомидии*, *Христианское чтение*, ССХІІ, Москва 1904, 420-421.

2. Мелизмос, Св. Никола, Манастир (1271)

почувствува нејзината топлина и животворност, т.е. внесувањето на телото и крвта Господови да се доживеат повпечатливо. Потоа архијерејот го раздробувал лебот на многу честици, поточно, ја прекршувал втората честица од агнецот, врз која пишувало ХС, со која се причестувале свештениците, а потоа и другите две на кои пишувало NI и KA, и ги ставал во путирот. Со нив требало да се причестат верните. Архијерејот се причестувал прв со светиот леб, а потоа пиел од путирот, зашто нему друг не можел да му даде од светите тајни, освен друг архијереј. Откако се причестил, им ги давал божествените дарови и на другите свештеници во олтарот.¹⁰

Иако раздробувањето на лебот било јадро на византиската литургија, во византискиот живопис сигнатурата O MEΛHHCMOC се појавила многу доцна, за првпат на почетокот на XIII век, во црквата Св. Никола кај Мелник (1204-1207), но сè уште не како сигнатура на композицијата Литургиска служба на архијереите.¹¹

Во Мелник оваа сигнатура е напишана во нишата на проскомидијата над насликаниот Христос Дете на жртвеникот (сл. 1). Лево и десно од него се насликани два ангела облечени во ѓаконски одежди со рипиди во рацете. Христос преку бедрата е покриен со воздух (αήρ) и е релативно

голем. Неговата возраст кореспондира со примерот од Курбиново.¹² Сигнатурата O MEΛHHCMOC во нишата на протезисот во Мелник треба да се доведе во врска со чинот проскомидија.

Како причина за првото појавување на Христос Дете во композицијата Литургиска служба на архијереите во Курбиново, најчесто се посочува теолошкиот спор на Сотерих Пантевген од првата половина на XII век.¹³ Меѓутоа, причината за појавувањето на Христос Дете во Курбиново и првата употреба на сигнатурата O MEΛHHCMOC во Манастир, може да се бара во уште еден голем теолошки спор од крајот на XII век. Имено, крајот на XII век во Византија бил обележан со една исклучително необична контроверза во врска со физичките својства на Христовото евхаристиско тело. Се расправало дали Христовото евхаристиско тело со кое се причестувале верните во текот на литургијата било распадливо (φθαρτόν), смртно, какво што било за време на неговиот живот на земјата или било нераспадливо (ἄφθαρτον), т.е. бесмртно, какво што станало по неговото воскресение. Овој проблем во јавноста прв го зачнал истори-

¹² L. Hadermann-Misguich, *Kurbinovo, Les fresques de Saint-Georges et la peinture byzantine du XIIe siècle*, Bruxelles 1975, 74-86.

¹³ Г. Бабић, Христорошките распре у XII веку и појава нових сцена у апсидалном декору византијских цркава, *Зборник за ликовне уметности*, 2, Нови Сад 1966, 11-29; А. Гулевски, Сотерих Пантевген и сликарството во црквата Св. Пантелејмон во Нерези (Хетимасија и небесните сили во претставата Литургиска служба на архијереите), *Византијско-словенска чтенија*, III, Ниш 2020, 81-96.

¹⁰ Симеон Солунски, Тумачење свете литургије и књиге о храму, *О литургији*, Београд 1997, 156-157.

¹¹ Л. Мавродинова, *Црквата Свети Никола при Мелник*, Софија 1975, 21-23. За датирање на црквата: В. Todić, *The Symbolical Investiture of the Archbishop Basil of Bulgaria at Melnik*, *Зограф*, 32, Београд 2008, 59-68; X. Κωνσταντινίδη, *Ο Μελισμός*, *Θεσσαλονίκη* 2008, 51, 52, note 5.

чарот и теолог Михаил Глика, наречен Сикидит (Σικιδίτης).¹⁴

Глика ја промовирал тезата дека Христовите тело и крв, кои се реално присутни во причесната во текот на литургијата, се и распадливи и нераспадливи. Распадливи се од осветувањето на даровите до причестувањето, а нераспадливи по причестувањето. Тврдел дека Христовото евхаристиско тело во текот на литургијата претрпувало промени: било сечено, кршено, дробено и гмечено со заби од свештениците и причесниците. Меѓутоа, откако по причестувањето ќе се најдело во утробата, тоа на чудесен начин воскреснувало и се смешувало со супстанцата на човечката душа, давајќи ѝ нераспадливост и правејќи ја подготвена за вечен живот.¹⁵

За оваа необична контроверза во *Θησαυρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας* (Поглавје XXVII), бегло нè известува историчарот Никита Хонијат (1155-1217), кој забележал дека во времето на царот Мануил I Комнен (1143-1180), некој Михаил, наречен Сикидит, учел дека: „...телото и крвта на нашиот Господ Исус Христос што се даваат во причесната се распадливи и претставуваат жртва без разум и душа, и дека при причестувањето не се прима целиот Христос, туку само дел од него, кој е материјален и смртен, познатлив со сетилото за вид“.¹⁶

¹⁴ A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, vol. II, London 1952, 477-478; P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, London 1993, 380; M. Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni 1081-1261*, London 1995, 128.

¹⁵ Σ. Ευστρατιάδης, *Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ εἰς τὰς ἀπορίας τῆς ἱερας Γραφῆς κεφάλαια*, vol. 2, Alexandrie 1912, 133-135, 348-379.

¹⁶ „Σὺν πολλοῖς δ' ἄλλοις ὁ ἀνόσιος οὗτος παραφθέγμασιν ἐδόξαζε καὶ τὸ φρικτῶς ὄμα καὶ παράλογον εἰς μετάληψιν ἡμῖν παρεχόμενον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ φθαρτὸν εἶναι καὶ θυσίαν μόνην ἄνου καὶ ἄψυχον, μηδὲ ὄλον προσίεσθαι τὸν Χριστὸν τὸν τῆ μεταλήψει προσίοντα, ἀλλ' ἐκ μέρους ὡς καὶ μέρος δεχόμενον, καὶ κατὰ τοῦτο παχὺ καὶ θνητότητος μέτοχον εἶναι καὶ ἀπτόν καὶ υποπίπτον δράσεσι τὸ διαδιδόμενον“. Види кај: Σ. Ευστρατιάδης, „Περὶ τοῦ δόγματος τῶν θείων μυστηρίων. Τὸ τοιοῦτον δόγμα ἐλαλήθη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ βασιλέως κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ ἐξ Ἀγγέλων, ἐφ' οὗ καὶ ἡ ἄλωσις ἐγενόνη τῆς πόλεως“, *Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ εἰς τὰς ἀπορίας τῆς ἱερας Γραφῆς κεφάλαια*, vol. 1, Αθῆναις 1906, κδ'-κε'.

3. Мелизмос, Св. Богородица, с. Дабниште (крај на XIII в.)

Од севкупната епистографија на Михаил Глика, познати се две писма (59 и 84), во кои тој расправа за распадливоста на Христовото евхаристиско тело.¹⁷ Еве што пишува Глика во писмото со наслов *Дали учеството во Христовите светињи е пропадливо или непропадливо*: „Видовме, о возљубен, дека некои што се отстранети [од црквата], воопшто не се колебаат во поглед на своето учење за природата на пречистите Христови тајни. Еднаш велат дека тие даваат бесмртен живот, а другпат тврдат дека за да се раздробат со нашите заби и изедат мора да бидат распадливи. Таквите, без цврсти аргументи прифаќаат да зборуваат многу нелогични работи и, како што се чини, си играат со нешта кои не се за играње и се потсмеваат со она што не е за потсмевање. Но, ти возљубен, не се поигрувај како нив со божествените тајни и не се вознемирувај со такви дрски шеги. Да се тврди дека се светите Христови тајни распадливи пред причестувањето или да се тврди дека се распадливи потоа, и едното и другото тврдење е погрешно. Почесно е да молчимо за светите тајни отколку да ги испитуваме. Но, тебе нека не те колеба ваквото размислување кое, божем со набожност се изложува од нив. Повторно ќе речам: ваквото учење е неприфатливо, бидејќи не е благочестиво. Но, ако целосно ја истражиш

¹⁷ Σ. Ευστρατιάδης, нав. дело, vol. 2, 133-135, 348-379; E-S. Kiaridou, On the epistolography of Michael Glykas, *Βυζαντινὰ Σύμμεικτα*, vol. 21 (1), Athens 2011, 174-175, 188.

4. Мелизмос, Св. Богородица, с. Дабниште (крај на XIII в.)

силата на таквото учење, ќе откриеш дека тоа има двоен карактер. Принесениот леб ја претставува Христовата плот, која, откако ќе се изеде, како да се предава на гробот. Тоа е во согласност со она што и самиот Господ им го рекол на апостолите, кога ја востановувал светата тајна на Новиот завет: „Давајќи им го [лебот] рече: земете, јадете, ова е моето тело, кое за вас се прекршува, за оставање на гревовите“. Внимавај, значи, ако плотта на Господа не била распадлива, не ќе била подложна на смрт и распаѓање, зашто нераспадливото е над секоја распадливост. На таков начин и принесениот леб е подложен на распаѓање, како што е и нашата плот. Во своето безумие тие така говорат, но, ниту Христос се менува, ниту, пак, се менува неговото свето тело, туку во него постојано е силата на благословот и животворната благодат... Плотта на Христос, раздробена од нашите заби е вистинска, бидејќи да беше нераспадлива, не ќе можевме да примиме ниту дел од неа, ниту, пак, целосно да ја изедеме. Освен тоа, твоето мислење е мошне смело и нејасно и тешко се докажува. Во твоето слово се вели дека божествената и страшна причест е распадлива, а нејзината нераспадливост следува подоцна. Но, плотта на Господа, иако претрпела смрт и била предадена на гробот, не се распаднала, ниту согнила. Таа не можела да претрпи распаѓање, за што сведочи и пророкот: „Праведникот твој нема да види распаѓање“. Запазувајќи ја божественоста останала целосно нераспадлива. На тој начин и принесениот леб по раздробувањето со заби и јадењето се

предава на гробот и останува нераспадлив, како што вели и св. Јован Дамаскин, подредувајќи ѝ се на суштината на душата. Затоа, оние што сакаат со чиста совест да се приопштат кон светите Христови тајни, придружувани од копјеносните ангели, треба да го достигнат очистувањето, за кое зборува божествениот Златоуст. Во ова гледај го човекољубието Божјо, бидејќи лукавата змија погибелта ни ја предложи преку сетилото за вкус. И сега повторно ни наметнува помисли служејќи се со сетилото за вкус. Треба да се поврзуваме во света заедница со Христос, за да бидеме живи. За тоа Господ јасно зборува: „Ако не го јадете телото на Синот човечки и не ја пиете крвта негова, нема да имате живот во себе“. Затоа, откако ќе се исчитиме себеси, да пристапиме кон духовната трпеза и причестувајќи се со таква бесмртна храна, да се соединиме со Исус Христос, нашиот Бог, кому нека му е слава во вековите на вековите. Амин!“¹⁸

Од изложеното се гледа дека аргументацијата за распадливоста на Христовото тело во евхаристијата кај Глика се движела во две насоки. Првата водела до заклучок дека Христос ја востановил евхаристијата пред својата смрт, т.е. пред воскресението, кога неговото тело се наоѓало во распадлива состојба. Со такво тело тој ги при-

¹⁸ Σ. Ευστρατιάδης, "Ἐτι καὶ τοῦτο ἠλόρηται εἴτε φθαρτὴ ἐστὶν ἡ ἀγία τοῦ Χριστοῦ μετάληψις εἴτε καὶ ἀφθαρτος, нав. дело, vol. 2, 133-135. Истото писмо е објавено и во: PG 76, col. 1073, note 5, но е погрешно припишано на Јован Зонара.

5. Мелизмос, Св. Богородица, Доња Каменица (прва половина на XIV век)

честил своите ученици на Тајната вечера. Следствено, и верните во текот на литургијата се причестувале со такво тело со какво што се причестиле и апостолите. Втората насока укажувала дека воскреснатото, нераспадливо Христово тело не можело да биде раздробувано и јадено во текот на литургијата. Со воскреснатото Христово тело не било ни полезно, ни можно да се причестат верните, зашто тоа било духовно, непознатливо со сетилото за вид и недостижно за човечкиот ум.¹⁹

Ова учење на Глика брзо се распространило меѓу монаштвото, свештенството и филозофите во Византија. Стигнало и до патријархот Георгиј II Ксифилин (1191-1198), кој, за да се увери во исправноста на ова учење, побарал мислење од тогашниот епископ на Пафос, Вахх, кој се изјаснил дека Христовото евхаристиско тело е нераспадливо и дека секој причестник во текот на литургијата го прима целото Христово тело. Се-

¹⁹ П. Ермилов, Константинопольские споры XII века о богословии евхаристии, *Материалы V Международной богословской конференции Русской Православной Церкви-Православное учение о церковных таинствах*, Москва 2010, 178-179; истиот, Анонимная заметка в рукописи Atheniensis graecus 2337 о подложности приписываемой прп. Иоанну Дамаскину „Главы о пречистом Телѣ, которого причащаемся“, *Вестник Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета*, вып. 2 (22), Москва 2008, 91-102.

пак, и покрај објаснувањето, спорот се разгорел и како што известува Никита Хонијат, станал соблазна и тема на улични расправи.²⁰ На крај, во спорот се вмешал и императорот Алексеј III Ангел Комнен (1195-1203), кој со декрет ја забранил понатамошната дискусија по ова прашање, а византиската теологија никогаш повеќе не го задвижила прашањето за евхаристиските акциденции.²¹

За проблемот на распадливоста на Христовото евхаристиско тело, на преминот од XII во XIII век пишувал и кипарскиот пустиножител Неофит Затворник (1134-1220).²² Стоејќи на ставот на епископот Вахх и Неофит тврдел дека Христовото евхаристиско тело било нераспадливо и пред и по причестувањето. Терминот распадливост (*ἄφθαρτον*), тој го доживувал како еден вид деструкција, бласфемија на светите дарови и тврдел дека Христовото евхаристиско тело е навистина живо и дека, едноставно, не може да биде распадливо, т.е. не може во текот на литургијата да исчезне во сакраментот.²³

²⁰ Σ. Ευστρατιάδης, нав. дело, vol. 1, κε' - κζ'.

²¹ M. Angold, нав. дело, 128-132.

²² L. Petit, *La vie et les œuvres de Néophyte le Reclus, Echos d'orient*, t. II, n. 6, Paris 1899, 257-268.

²³ M. Jugie, *Un opuscule inédit de Néophyte le Reclus sur l'incorruptibilité du corps du Christ dans l'Eucharistie, Revue des études byzantines*, t. 2, Paris 1949, 6-7.

6. Мелизмос, Мал Св. Климент, Охрид (1378)

Во евхаристискиот спор на Глика, некои современи автори препознале западно влијание врз византиската теологија, особено силно во времето на крстоносните војни.²⁴ Навистина, слични диспути биле водени на Запад уште во IX век, кај т.н. стеркоранисти (лат. *stercoranist*), според кои, Христовото евхаристиско тело било смртно и распажливо и подложно на исти физиолошки процеси како и секоја друга човечка храна.²⁵ Но, и во Византија, уште во VI век, за распадивоста на Христовото тело расправале афтардокетистите Јулијан од Халикарнас и Севир Антиохиски.²⁶ Сепак, спорот на Глика претставувал нешто сосема друго.

Глика, всушност, допрел две суштински прашања: дали во текот на литургијата Христовото евхаристиско тело било распажливо и дали верниците се причестувале со целиот Христос или само со делови од него?

²⁴ А. А. Vasiliev, нав. дело, 478; А. Лебедев, *Очерки истории византийско-восточной церкви отъ конца XI до половины XV века*, Москва 1892, 272.

²⁵ Bertram or Ratram, *Concerning the Body and Blood of the Lord*, London 1688, 97-99; *Dictionnaire des hérésies, des erreurs et des schismes*, t. II, Paris 1845, 562-564.

²⁶ М. Jugie, нав. дело, 6; А. Ђаковац, *Антрополошки и христолошки узроци и последице афтардокетизма Јулијана Халикарнашког*, *Богословје*, 1, Београд 2015, 201-214.

Иако одговорот на овие прашања бил претходно веќе апсолвиран од св. Јован Златоуст, св. Кирил Александриски, св. Евтихиј Константинополски и многу други црковни отци, требало да помине многу време, телогигата за нераспадивоста и за целостта, т.е. интегралноста на Христовото евхаристиско тело, да го пронајде и својот ликовен израз во византискиот живопис.²⁷

Набљудувано од оваа гледна точка, можеме да констатираме дека спорот на Глика и памфлетот за нераспадивоста на Христовото евхаристиско тело на Неофит Затворник, хронолошки се совпаѓаат со времето кога во Курбиново, за првпат во композицијата Литургиска служба на архијереите е насликан Христос Дете. И не само тоа. Индикативно е што во својот памфлет, аргументирајќи ја тезата за нераспадивоста, меѓу другото, Неофит ја посочил и оваа случка: „Некој монах, кога бил во Ерусалим во црквата посветена на Св. Ефтимиј, видел свештеник, кој откако ги осветил даровите и го кренал божествениот леб, почнал по обичај да го сече. Тогаш еден помлад монах му ја фатил раката. Прашан од игуменот зошто му ја фатил раката, монахот одговорил: „Видов дека свештеникот сака да убие дете““.²⁸

Осумдесет години подоцна, во Манастир, за првпат во оваа композиција ќе биде внесена

²⁷ PG 59, col. 686; PG 86/3, col. 2393-2395.

²⁸ М. Jugie, нав. дело, 6-7.

7. Мелизмос, Мал Св. Климент, Охрид (1378)

и сигнатурата О МЕЛНСМОС. Христос Дете во Манастир е насликан на раскошно украсена чесна трпеца. Во неговиот ореол е впишан крст. Преку бедрата е покриен со воздух, а со десната рака благословува. Кај Христовите бедра насликан е путир, а лево и десно од чесната трпеца стојат два ангела облечени во ѓаконски одежди со рипиди во рацете. Нивните глави се завртени кон насликаните архијереи. Во средишниот дел на олтарската бифора стои сигнатурата О МЕЛНСМОС (сл. 2).²⁹

Сигнатурата О МЕЛНСМОС е напишана и во црквата Св. Богородица во Дабниште (крај на XIII век). Тука Христос Дете е насликан на чесната трпеца покриен преку бедрата со воздух. Со десната рака благословува, идентично како и во Манастир. Лево и десно се насликани ангели во ѓаконски одежди со рипиди во рацете. Над чесната трпеца насликан е цибориум, како во Курбиново и во него е напишана сигнатурата О МЕЛНСМОС, разделена на два дела, лево и десно од олтарскиот прозорец (сл. 3 и 4).³⁰

²⁹ Овде, како форма О МЕЛНСМОС.

³⁰ P. Miljković-Pepok, Contribution aux recherches sur l'évolution de la peinture en Macédoine au XIIIe siècle, *L'art byzantin au XIIIe siècle. Symposium de Sopoćani*, Belgrade 1967, 190-193.

Идејата визуелно да се претстави целостта и неделивоста на Христовото нераспадливо евхаристиско тело, можеби најдобро се гледа во црквата Св. Богородица во Доња Каменица од првата половина на XIV век.

Во оваа црква, на чесната трпеца Христос Дете со горниот дел на телото лежи врз насликаниот дискос, а долниот дел и нозете му се потопени во насликаниот путир. Преку бедрата е покриен со воздух, а над него е насликана ѕвездата. Христос благословува со десната рака. Над чесната трпеца напишана е сигнатурата О МЕЛНСМОС (сл. 5).³¹ Архијереите кои приоѓаат од левата и од десната страна, св. Василиј Велики и св. Јован Златоуст, немаат свитоци во рацете, туку со десната рака благословуваат, а со левата покажуваат кон Христос на чесната трпеца.³²

³¹ М. Ѓоровиќ - Р. Љубинковиќ, Црква у Доњој Каменици, *Старинар*, 1, Београд 1950, 53-84; Д. Панайотова, Црквата в Долна Каменица (1323-30) и изкуството от тази епоха, *Проблеми на изкуството*, 3-4, Софија 1970, 43-51; T. Vasileva, The scene Melismos in the Church St. Virgin in Dolna Kamenitsa (XIV c.), *Ниси и Византија*, II, Ниш 2003, 269-275.

³² T. Vasileva, нав. дело, 270-275. Авторката дава ретроспектива на илустрациите во кои архијереите кои се насликани први, наместо свитоци во рацете, со десната рака благословуваат.

8. Мелизмос, Св. Андреј на р. Треска (1389)

Сигнатурата О МЕΛΗΣΜΟΣ ќе биде присутна во црквите во Македонија до крајот на XV век, но не многу често. Ја има во олтарската апсида на црквата Мал Св. Климент во Охрид (1378) (сл. 6). Интересен детаљ во оваа композиција е копјето за раздробување на агнецот, насликано на чесната трпеза над Христос Дете (сл. 7). Сигнатурата О МЕΛΗΣΜΟΣ ја има и во црквата Св. Андреј на Треска (1389) (сл. 8)³³, потоа во црквата Св. Константин и Елена во Охрид (околу 1400)³⁴, во малечката црква Св. Никола Кириси во Костур (втора половина на XIV век)³⁵ (сл. 9), и на еден мал извезен воздух од почетокот на XV век, кој денес се чува во Хиландар (сл. 10).³⁶

³³ А. Гулевски, Иже херувими, епikleза и раздробление во иконографијата на претставата литургиска служба на светите отци во црквата Св. Андреј на реката Треска, *Зборник за средновековна уметност*, 3, Скопје 2001, 107-117; X. Κωνσταντινίδη, нав. дело, 52, note 6, еик. 215.

³⁴ Г. Суботић, *Свети Константин и Јелена у Охриду*, Београд 1971, 51, 110, натпис 62.

³⁵ Α. Στρατή, Ο ναός του Αγίου Νικολαου του Κυριτζη. Σχολια και παρατηρησεις στην παλαιότερη ζωγραφικη του (τοιχογραφίες και εικόνες), *Κυριλλος και Μεθοδιος: το Βυζάντιο και ο Κοσμος των Σλαβων*, Θεσσαλονικη 2015, 240-241, еик. 8; X. Κωνσταντινίδη, нав. дело, 422, еик. 190.

³⁶ Д. Богдановић-В. Ј. Ђурић-Д. Медаковић, *Хиландар*, Света Гора 1997, 126-127, сл. 104.

Во поствизантиската уметност во Македонија, сигнатурата О МЕΛΗΣΜΟΣ ќе биде испишувана и во поинакви јазични варијанти - О МЕΛΗΣΜΕΝΟΣ, како на пр., во црквата Св. Никола во Зрзе од средината на XVI век.³⁷ Не треба да се заборави и примерот од северниот параклис на црквата Св. Никола во Топличкиот манастир (1537/38), каде Литургиската служба на архијереите, исто така, е сигнирана со О МЕΛΗΣΜΟΣ (сл. 11).³⁸

Иако сигнатурата О МЕΛΗΣΜΟΣ, во поглед на иконографската концепција на олтарската апсидална композиција Литургиска служба на архијереите во Манастир не донесла ништо ново, сепак, во нејзиното појавување треба да се види желбата со сигнатура да се означи определено

³⁷ Н. Митревски и А. Гулевски, Една ретка иконографска претстава на композицијата Литургиска служба на светите отци, *Balkanoslavica*, 32-33, Прилеп 2003, 135-155, сл. 4.

³⁸ Ј. Спахиу Јанчевска, *Црква Свети Никола во Топличкиот манастир*, Скопје 2021, 195, 213, сл. 132, црт. V/194. Фотографијата од композицијата Мелизмос од северниот параклис во црквата Св. Никола во Топличкиот манастир, чиј автор е Владо Кипријановски, ми стана достапна благодарение на љубезноста на д-р Јехона Спахиу Јанчевска, за што овде уште еднаш ѝ се заблагодарувам.

9. Мелизмос Св. Никола Киритси, Костур
(втора половина на XIV век)

чинодејство, имено, моментот кога свештеникот го раздробува евхаристискиот леб: „Се раздробува (μελίζεται) и разделува агнецот божји, раздробуван и неразделив, секогаш јаден и никогаш дојадуван, осветувајќи ги оние што се причестуваат“.³⁹ Преку оваа молитва, всушност, се искажувала севкупната византиска теологија за агнецот и за неограниченоста на телото и крвта Христови од времето и просторот. И не само тоа, туку преку овие зборови се посочувало дека и покрај раздробувањето, неопходно за да се причестат многумина, агнецот останувал секогаш цел и неделив.

Токму тоа својство на евхаристиското жртвопринесување, тешко сфатливо за човечкиот ум, дозволувало по целата византиска екумена во исто време да бидат служени литургии, а притоа телото Христово да остане цело и неде-

³⁹ „Μελίζεται καὶ διαμερίζεται ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ διαροόμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος ἀλλὰ τοὺς μετέχοντας ἁγιάζων“. Види кај: F. E. Brightman, *Liturgies Eastern and Western*, vol. 1, Oxford 1896, 393, line 26-28; K. Керн, нав. дело, 304-307; A. П. Таушев, *Литургика*, II, Jordanville-New York 2001, 295-296.

10. Мелизмос, Извезен воздух од Хиландар
(почеток на XV век)

ливо. Исто така, тоа својство потврдувало дека на оние што се причестувале не им бил даван само дел од Христовото тело, туку целата негова телесност. Тие се причестувале и го примале целиот Христос, во интегралноста на неговото прославлено тело и во најмалата честичка од евхаристиските дарови.⁴⁰

Ќе заклучиме дека учењето на Глика од крајот на XII век, само уште еднаш, како и многупати пред тоа, ги ставило на испит византиската теологија и живопис и светогледот и перцепцијата за евхаристиските дарови во литургијата. Па така, ако во црквата во Курбиново, преку претставата на Христос Дете во композицијата Литургиска служба на архијереите бил направен обид да се илустрира моментот на претворањето на евхаристискиот леб во тело Христово, во црквата во Манастир, акцентот бил ставен на раздробувањето, т.е. на целоста на Христовото тело, кое иако раздробено, и понатаму останувало цело. Токму во таа идеја може да се бара причината за првото појавување на сигнатурата О МЕΛΗΝΣΜΟΣ во композицијата Литургиска служба на архијереите во византискиот живопис.

⁴⁰ K. Керн, нав. дело, 304-307.

11. Мелизмос, Св. Никола во Топлица (1537-38)

Aleksandar GULEVSKI

**MICHAEL GLYKAS, NEOPHYTE THE RECLUSE AND THE SIGNATURE
O MEΛHCMOC IN CHURCH ST. NICOLAS AT MANASTIR**

Summary

In the altar apse in Saint Nicolas in Manastir (1271), in the scene of officiating bishops, for the first time in the Byzantine fresco painting is introduced the signature O MEΛHCMOC. This signature in Manastir probably appears as an artistic reflection of the teaching of Michael Glykas (Sikidites) from the end of the XII century about the physical features of the Christ's Eucharistic body i. e. whether Christ's body is corruptible (mortal) or incorruptible (immortal), during the liturgy and whether the participants in the liturgy receive the whole Christ or only a part of Him. In this context was written the pamphlet of the Cypriot ascetic Neophyte the Recluse, a contemporary of Michael Glykas, who also elaborates the topic of the corruptibility and incorruptibility of the Christ's body in the Eucharist. The appearance of the Christ child and the signature O MEΛHCMOC, as an iconographic details in the scene of officiating bishops, can be observed precisely through the prism of these the-

ological disputes, but also as a desire with the signature O MEΛHCMOC to mark a concrete moment in the Eucharist, the crushing of the lamb (amnos). We will conclude that the teachings of Glykas from the end of the twelfth century, over again, as many times before, put to test the Byzantine theology, frescoes, the worldview and perception of the Eucharistic gifts in the liturgy. Thus, if in the church in Kurbinovo, through the Christ child in the scene of officiating bishops, was made an attempt to illustrate the moment of the conversion of the Eucharistic bread into Christ's body and in the church in Manastir, the emphasis was on the crushing, i.e. on the whole Christ's body, which, though broken, remained whole symbol. In this idea we can search the reason for the first appearance of the signature O MEΛHCMOC in the scene of officiating bishops in the Byzantine fresco painting.